

VERONIKA KOTŮLKOVÁ: Infinitivní konstrukce z pohledu valenční a konstrukční gramatiky. Na příkladu AcI. Habilitační spis. Brno 2014.

Z názvu předložené práce není čitelné, že Veronika Kotůlková předložila jako svou habilitační práci kontrastivní výzkum v oblasti syntaxe konkrétního slovesného tvaru: Tématem práce je infinitiv slovesa, konkrétně tzv. konstrukce AcI v němčině a v češtině. Práce rovněž vychází z teoretických a metodických východisek valenční a konstrukční gramatiky, což, jak se domnívám, vzbuzuje zvědavost nejen u autora posudku. Srovnání dvou jazyků je zajímavé zejména proto, že němčina a čeština pracuje s infinitivními konstrukcemi rozdílně. Proto už jen samotné sestavení českých (překladových) ekvivalentů německých infinitivních konstrukcí je věc záslužná (viz dále).

Tím se dostáváme k dalšímu charakteristickému rysu práce Veroniky Kotůlkové: Při svém výzkumu postupuje korpusově lingvisticky; využívá metody „pyramidových korpusů“, tj. vyhledává nejprve objekty svého zájmu v „malém korpusu“, konkrétně v dvoujazyčném korpusu DeuCze, který vznikl díky spolupráci Oddělení germanistiky Slezské univerzity v Opavě a Katedry německé jazykovědy Univerzity ve Würzburgu. Pro další příklady se Veronika Kotůlková obrací na velké národní korpusy českého a německého jazyka. Tento způsob práce s korpusy umožňuje provést frekvenční analýzy, které nám poskytují první signály, zda se zkoumaný jev vyskytuje v centru či na periférii jazyka.

V. Kotůlková vymezuje v podnázvu práce zaměření tématu na konstrukce AcI. Přesto v úvodu autorka uvádí, že v případě „takto obsáhlé problematiky není možné vysvětlit všechny zmíněné problémy do detailu“ (s. 9). Je tedy jednou z úloh posudku vyhodnotit, zda byly zmíněny všechny podstatné „problémy“, případně zda byly položeny alespoň všechny podstatné otázky. Veronika Kotůlková svůj názor ještě jednou opakuje: „Infinitivní konstrukce představují značně komplexní a obsáhlé téma, které není možné obsáhnout jako celek v rámci jedné práce.“ (s. 12) Dále uvádí: „Z tohoto důvodu se pole zájmu tohoto výzkumu omezuje na infinitivní konstrukce, které obsahují AcI.“ (ibid.) Veronika Kotůlková zde formuluje v podstatě v rozporu s tím, co zná. Přál bych si daleko věcnější odůvodnění výběru právě konstrukcí AcI jako tématu habilitační práce. Tyto konstrukce se jeví jako problematické z pohledu různých teoretických východisek, protože zde vstupuje jedna predikace do jiné a tato transformace má důsledky v oblasti morfologické flexe. Rád přiznávám, že se mi jako valenčnímu teoretikovi tento jev nikdy nepodařilo vysvětlit. Veronika Kotůlková v práci podává přinejmenším základy lepšího a adekvátnějšího popisu konstrukcí tohoto typu. V kapitole „Terminologicko-metodické základy“ (s. 12) by ovšem neměla uvádět, že některé konstrukce „AcI obsahují“, protože AcI je konstrukce sama o sobě a nemůže být tedy „obsažena“ v jiné konstrukci. Právě terminologicky fundovaná kapitola by proto měla být co do terminologie velmi precizní a neměla by přejít, že v práci jsou tematizovány také jiné kombinace finitních sloves se slovesy v infinitivu.

Tato poslední zmínka však neměla naznačit či znamenat, že Veronika Kotůlková nepracovala precizně, nýbrž že některé formulace, které vyznívají jako definitivně platné, přece jen (ještě) nejsou zcela dotaženy do konce. Na druhou stranu je třeba říci, že Veronika Kotůlková má velmi bystré teoretické povědomí a je velmi dobře schopna rozpoznat problémy svého oboru a přiblížit je řešení.

Práce je přehledně členěná. Po „terminologicko-metodických základech“ (s. 12nn.) následuje obligátní shrnutí dosavadních vědeckých poznatků nazvaný „Popis německého a českého infinitivu v moderních gramatikách“ (kap. 2, s. 55nn.). Následují kapitoly:

Kap. 3: „Shody a rozdíly mezi německým a českým infinitivem“ (s. 83nn.),

Kap. 4: „Stěžejní otázky v oblasti výzkumu infinitivu a cíle práce z nich vyplývající“ (s. 121nn.),

Kap. 5: Konstrukce AcI (s. 142nn.),

Kap. 6: Konstrukce AcI po slovesech smyslového vnímání (s. 147nn.),

Kap. 7: Konstrukce AcI po slovese *lassen* (s. 182),

Kap. 8: Souhrnné analýzy konstrukcí AcI s dopadem na proces gramatikalizace (s. 235nn.)

Kap. 9: Závěry a výhled (s. 246nn.)

Teoretická a metodická východiska jsou formulována velmi stručně. Veronika Kotůlková zde neuvádí diskuzi, zmiňuje pouze základní rysy teorie a/nebo metody, které jsou pro její práci relevantní. S tímto postupem naprosto souhlasím. Tím se totiž vyjasňuje, kam Veronika Kotůlková svým výzkumem míří a jak hodlá postupovat. Přesto bych ale uvítal, kdyby na více místech (v celé práci) postupovala více argumentačně a zařadila své úvahy. Na druhé straně místy vyvstává dojem, že autorku překvapují samozřejmosti: „Třetí ve srovnání (tertium comparationis) se zdá být skutečně důležitým konceptem kontrastivní lingvistiky.“ (s. 17) Čtenář je překvapen, že je tertium comparationis označeno jako „koncept“ a že si Veronika Kotůlková patrně není vědoma toho, že každé srovnání vyžaduje tertium comparationis. Tertium comparationis pro ni představují infinitivy, tedy nikoli „koncept“, ale jev, který se vyskytuje v obou srovnávaných jazycích.

Problematika překladu je zpracována důsledně, velká pozornost je věnována vztahu mezi výchozím a cílovým textem, tedy mezi originálem a translátem. Zde čtenář dostává další důležité informace a důvody pro sestavení korpusu DeuCze, který je tvořen pouze beletristickými texty.

Představení obou gramatických teorií (gramatiku zde chápu v úzkém slova smyslu) je rovněž velmi stručné. Přesto autorka dokazuje, že odbornou literaturu k tématu dobře zná a umí zužitkovat výsledky dosavadního badání a navázat na ně. Ke škodě je však opakovaný výskyt menších nepřesností, chyb i mezer v úvaze. Na str. 27n. chce Veronika Kotůlková například demonstrovat na větě z korpusu DeReKo *Er wollte damit wohl auf den Ehrgeiz und Fleiß seiner Leute hinweisen* trojvalenční sloveso. Přitom si ale neuvědomila, že v případě tohoto slovesa jen nejsou některé pozice vytvářené valencí obsazeny. Jiný typ chyb reprezentuje

příklad ze str. 39. Zde autorka přehlédla, že jsou v odkazu na sekundární literaturu uvedeni autoři dva „Willems/Coene“, podmět v následující vztažné větě tedy musí být v plurálu.

V souvislosti s uvedením některých principů tzv. konstrukční gramatiky Veronika Kotůlková zdůrazňuje, že „mezi formou a významem, resp. mezi syntaxí a sémantikou existuje pevný vztah“ (s. 29) a považuje toto gramaticko-teoretické východisko za „opoziční ke generativní gramatice“ (s. 30). Nehledě na to, že je toto tvrzení správné jen částečně, je nutné podotknout, že v evropské gramatikografii je tato teze známá již desetiletí a stala se územ. Teoretik, jakým byl Eugenio Coseriu několikrát zdůrazňoval, že generativní gramatika není východiskem pro popis jednoho konkrétního jazyka, ale spíše má(/může?) zahrnovat langage (ve smyslu de Saussure). Opoziční postoj ke generativní gramatice může pramenit ze situace americké jazykovědy, která evropskou výzkumnou tradici nezhledňuje a je pro ni jednodušší, kolo vynalézt znovu a jen pro něj vymyslet nový název.

Přesto je nutné objasnit, zda je nutno všechny axiomy formulované v souvislosti s konstrukční gramatikou chápat jako dogma. Ve své práci Veronika Kotůlková prezentuje některé „poučky“ (i když je takto nenazývá) a dokonce je vyznačuje tučně. Jednou z těchto vět je: „Gramatika není derivační ani modulární.“ (s. 35) To je samozřejmě pravda, pokud se díváme na vztah mezi formou a obsahem, ale konstrukce jako například pasivum se dá popsat lépe jako výsledek transformace, protože pasivní konstrukce musíme vždy odvozovat z aktivních konstrukcí, i když jsou některé jeho podoby již zcela zautomatizované. Totéž platí pro větu „Na gramatiku a lexikon není nahlíženo odděleně, představují kontinuum.“ (s. 36) Toto tvrzení je smysluplné jen tehdy, omezíme-li sémantiku na sémantiku lexikální. Toto by však bylo v rozporu s východiskem konstrukční gramatiky, navíc zde Veronika Kotůlková blíže neuvádí, že právě v případě valence hraje lexikální sémantika centrální roli - nacházíme se zde totiž v ‚průniku‘ syntaxe se sémantikou. Z toho vyvozují, že označení ‚průnik‘ je smysluplné jen tehdy, nebereme-li v úvahu kontinuum.

Tato gravamina je potřeba chápat jako doporučení pro případnou přípravu práce do tisku. Veronika Kotůlková zmínila všechny podstatné problémy, bylo by však žádoucí vyjádřit formulace přesněji a ostřeji argumentovat. Veronika Kotůlková velmi pěkně vysvětluje relaci od valenční ke konstrukční gramatice, závěrečná věta této kapitoly ale činí čtenáře trochu bezradným: „Nevěřím bezmezně ve správnost jedné jazykové teorie.“ (s. 39) Jednak zde nejde o jazykovou teorii, ale o teorii gramatickou a Veronika Kotůlková oprávněně kombinuje dvě gramatické teorie, aby popsala určitý jazykový jev co nejkompaktněji.

Skutečnost, že v případě práce Veroniky Kotůlkové se jedná o výzkum korpusově-lingvistický, jsem již zmínil a vítám ji, protože výzkumy tohoto typu autentické příklady vyžadují, aby vůbec bylo možné dojít k platným závěrům. V tomto kontextu staví Veronika Kotůlková do opozice „generativní gramatiku“ a „funkční gramatiky“ (srov. tabulku na s. 49): plurál v hlavičce tabulky je v popisku k tabulce „generativní gramatika versus funkční gramatika“ nahrazen singulárem. Na základě této tabulky Veronika Kotůlková stručně a bez vyvození závěrů uvádí hodnocení generativní gramatiky Eugeniem Coseriu a následně vymezuje „tradiční (formální) gramatiku“ od „funkční gramatiky“. Metodické požadavky

korpusově-lingvistického výzkumu jako exhaustivnost, frekvence a kontextová senzitivita zmíněny nejsou a ani v dalších částech práce nehrají roli.

Druhá kapitola, zpráva o stavu bádání, se zabývá, jak již naznačuje název kapitoly, pouze celkovým hodnocením německých gramatik počínaje Johannesem Erbenem (1980), konče Wolfgangem Boettcherem (2009). Totéž platí pro popis českých gramatik. Veronika Kotůlková referuje v případě každého díla o specifikách infinitivu, které jednotliví autoři uvádějí v různých kontextech a s různou dávkou významnosti. Převažuje zde popis, stěží lze nalézt vlastní komentáře či hodnocení. Tato kapitola není zakončena shrnutím poznatků. Pro vydání práce tiskem důrazně doporučuji zasadit uvedené práce do kontextu a vyvodit z uvedeného přehledu potřebu zabývat se určitými infinitivními konstrukcemi jednotlivě. Pouze v poznámce pod čarou 13 na s. 83 poukazuje autorka na základě ne příliš uspokojivé zmínky o „shodách a rozdílech v oblasti infinitivních konstrukcí“ na potřebnost její práce. V druhé kapitole se ale nedozvídáme nic o monografiích nebo odborných statích k problematice infinitivních konstrukcí.

V úvodu kapitoly o výskytu infinitivu v obou zkoumaných jazycích Veronika Kotůlková shrnuje: „Infinitiv je v obou jazycích možno použít jako součást přísudku (slovesné fráze), jako obligatorní nebo fakultativní doplnění slovesa, jako atribut k podstatnému nebo přídavnému jménu.“ (s. 85) Tyto výskyty infinitivu jsou také podrobně doloženy komentovanými příklady pocházejícími převážně z korpusu DeuCze.

Jako problematickou spatřuji především kapitolu 3.3 „Infinitiv jako adverbialní doplnění slovesa“ (s. 109). Míněny jsou zde infinitivní konstrukce jako „zkrácené“ vedlejší věty, např. konstrukce *um zu*, která může nahrazovat finální větu (nebo také větu srovnávací, v tomto případě však již nejde o fakultativní doplnění). V tomto případě se mi jeví jako jednodušší a tedy adekvátnější akceptovat zde termín transformace větné konstrukce v infinitivní konstrukci, kde elementy podobné subjuncím jako např. *um* signalizují sémantickou relaci mezi větou nadřazenou a podřazenou. Kromě toho je nutné prověřit, zda fakultativní doplnění 'patří' ke slovesu a nakonec nejsou-li přeci jen jednotkami věty. Na s. 134 Veronika Kotůlková píše „od fakultativního doplnění k větě řídicí“, takže si čtenář klade otázku, zda se autorka v průběhu práce něco nového nepřiučila, svým novým poznatkům ale nepřizpůsobila dřívější formulace. To se týká také terminologie: uveďme jen jeden příklad, kdy na jednom místě autorka mluví o větě řídicí, na jiném místě pak o větě hlavní.

Zajímavými shledávám kombinace infinitivních konstrukcí se slovesy pohybu (srov. s. 113nn.). Menší množství příkladů uvedených v práci vzbuzuje zvědavost po detailnějším komentáři. Tuto poznámku míním jako podnět k dalšímu bádání.

Celá třetí kapitola má dle závěru demonstrovat, že je téměř nemožné stanovit, „kdy německým infinitivním konstrukcím v češtině odpovídají infinitivní tvary“ (s. 120). Zde zůstává si položit otázku, zda se jedná o systematické rozdíly nebo o problémy v rámci překladu.

Kapitola 4 (s. 121nn.) ale signalizuje zcela jinou práci: Veronika Kotůlková najednou přechází do podrobných analýz a klade si, i díky podrobnému rozboru odborné literatury,

zásadní otázky ohledně infinitivních slovesných tvarů, především infinitivu. Znovu je zde osvětleno, proč se autorka věnuje právě této formě.

Téměř 100 stran práce věnuje Veronika Kotůlková tzv. konstrukcím AcI. Dělí je do dvou skupin: „konstrukce AcI po slovesech smyslového vnímání“ (s. 147) a „konstrukce AcI po slovese *lassen*“ (s. 182nn.). *Lassen* je bezpochyby nejčastěji se vyskytující ‚kausativní sloveso‘, do této skupiny patří ještě *machen* (srov. Goethova Fausta: *Der Kasus macht mich lachen*: Wahrigův slovník uvádí spojení *jmdn. lachen, weinen machen* ‚přivést k smíchu, k pláči‘) a *heißen* (Wahrigův slovník komentuje použití *heißen* jako kausativního slovesa frekvenčním údajem „zřídka“ a jako příklady užití uvádí: *ich hieß ihn antworten, eintreten, schweigen*). Je tedy velmi dobře zdůvodnitelné, proč autorka ve své monografii věnuje pozornost pouze slovesu *lassen*, i když na několika místech v dřívějších kapitolách zmiňuje všechna tři slovesa, především v souvislosti s odkazy na sekundární literaturu. Tato však blíže neanalyzuje, ani neuvádí konkrétní příklady užití těchto sloves.

Přesto platí následující: Právě v této kapitole ukazuje Veronika Kotůlková, co skutečně ovládá. Diskutuje zde různá použití slovesa *lassen*, interpretuje je částečně jako výklady (mluví o „výkladových typech“), zohledňuje kontext a nabízí precizní syntaktické analýzy. Tímto se také vztah formy/morfosyntaxe a významu stává viditelným. Jen jeden bod zde považuji za sporný: Je použití konstrukce ve frazeologismu (např. *jemanden laufen lassen*) samostatným „výkladovým typem“ (s. 205)? Neměli bychom vycházet spíše z metaforizace jiného typu výkladu?

Právě pro konstrukci *lassen* jako kausativní sloveso je malý korpus jako DeuCze zcela adekvátní. V případě frazeologického užití této konstrukce je však potřeba obrátit se na větší korpusy, především na DeReKo nebo Interkorp. Dvojjazyčný korpus autorku nesvádí k tomu, aby vyhledávala srovnatelné konstrukce v češtině, ale aby se soustředila na překladové ekvivalenty. To opět vysvětluje, že nepřekládáme jednotlivé konstrukce – ať jsou sebezpečnější –, nýbrž texty, jejichž obsahovou stránku tvoří tzv. Textwelten (světy z textů), nikoli sestava jednotlivých slov, frází nebo konstrukcí.

Je na snadě, že slovesa smyslového vnímání je nutno popisovat jinak než slovesa kausativní. V případě kausativních sloves je AcI bezesporu konstrukcí, není tedy odvoditelné od základní struktury, kterou by korpus dokládal. U sloves smyslového vnímání je naopak zpravidla doložitelná věta uvozená subjunkcí *dass* nebo *wie* (ta zde není ve funkci srovnávací částice, ani tázacího/vztažného adverbia; srov. také s. 161 předložené práce): *Ich höre dich singen* ← *Ich höre, dass/wie du singst*. AcI je zde odvozenou strukturou, která odporuje konstrukčně-gramatickému axiomu nedomodularity gramatiky.

Veronika Kotůlková vyhledává všechny výrazy, v nichž se slovesa smyslového vnímání vyskytují, mezi nimi také idiomatizované nebo částečně idiomatizované produkty slovo tvorby (*sehen* – *sich wiedersehen*) a snaží se obsáhnout všechny kontexty, v nichž se tato slovesa vyskytují. Zde se tolik nejedná o konstrukce, ale spíše o syntakticko-sémantické chování různých sloves. V této souvislosti upoutává pozornost fakt, že zdaleka ne všechna slovesa smyslového vnímání na sebe mohou vázat AcI. Terminologicky vychází Veronika Kotůlková z prací Ulricha Engela, který v těchto případech mluví o „Verbativergänzungen“. Nechávám

ke zvážení, zda zde není vhodnější Eromsův termín „Propositionalergänzung“, protože se jedná spíše o struktury větné než lexikální. Přitom je nutné zřetelněji rozlišovat mezi akuzativními doplněními, která jsou realizována ve formě vedlejších vět, a propozičními doplněními, která nemohou mít jinou než větnou podobu.

Závěrem své práce Veronika Kotůlková pléduje za „otevřenou teorii gramatiky“ (s. 240), o níž tvrdí, že se tímto termínem rozumí „taková teoretická východiska, v nichž stojí v popředí funkce jazykových forem“ (ibidem). Tato charakteristika je správná jen částečně. ‚Otevřená teorie gramatiky‘ chce především sdělit, že jedna jediná teorie popisu a vysvětlení tak komplexního systému, jakým je jazyk, nemůže být dostačující a nemůže jej odpovídajícím způsobem obsáhnout.

Závěrečná otázka ohledně stavu gramatikalizace sloves smyslového vnímání a slovesa *lassen* vychází nejprve z otázky, zda jsou tato slovesa auxiliarizována nebo ne. Jednoznačnou odpověď na tuto otázku zde nenacházíme, neboť na ni ani není možné zodpovědět.

Kapitulu „Závěry a perspektiva“ tvoří tři strany. Její první věta zní: „Předložená studie si klade za cíl srovnat infinitivní konstrukce v němčině a v češtině [...]“ (s. 246) Tato věta, resp. její formulace zrcadlí hlavní rys předložené práce: Uchopení centrálního tématu německé gramatiky, přičemž se v mnoha bodech nabízí srozumitelné a přesvědčivé pokusy o řešení dané problematiky. Pokulhávající závěrečná korektura práce vede místy k vnitřním rozporům a k nedostatkům v přesvědčivosti práce jako celku. Mnohé je spíše naznačeno než zevrubně analyzováno a syntakticky diskutováno. Navíc zde Veronika Kotůlková patrně opomněla, že se ve své práci nevěnuje českým infinitivním konstrukcím, ale především překladovým ekvivalentům německých konstrukcí, což ovšem – jak bych chtěl znovu zdůraznit – hodnotím velmi kladně.

Srovnám-li klady a zápory práce Veroniky Kotůlkové, docházím k závěru, že se autorka předložené práce jeví jako nadaná gramatička, která dokáže rozpoznat podstatné otázky svého oboru a přiblížit je k odpovědím. Toto má daleko větší váhu než zmíněné vytýkané body, proto Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně doporučuji přijmout předloženou práci jako plnohodnotný habilitační spis a postoupit k dalším částem habilitačního řízení.

Prof. Norbert Richard Wolf

Za správnost překladu:
prof. PhDr. Ivana Kratochvílová, Ph.D.
předsedkyně habilitační komise